

Píše Mirek Němec

(E*forum, 22. 02. 2023)

Na závěr knihy *Der nationale Schulkampf in Böhmen. Schulvereine als Akteure der nationalen Differenzierung (1880-1918)* [Národnostní boj o školu v Čechách. Školní spolky jako aktéři národní diferenciacie (1880-1918)] vyjadřuje **Mikuláš Zvánovec** přání, aby jeho práce o Německém školním spolku (Deutscher Schulverein, DSV) a Ústřední matici školské (ÚMŠ), dvou důležitých aktérech nacionálních hnutí působících v českých zemích v druhé polovině 19. a první polovině 20. století, pomohla pootevřít prostor „mezi“ nebo snad dokonce „nad“ dlouhodobě zakořeněnými národními narativy. Tím by měla přispět k společnému a vyrovnanému pohledu na modernizační proces v českých zemích, jehož součástí byla nacionální konkurence mezi českým a německojazyčným obyvatelstvem (s. 188). Budiž předem řečeno, že svou publikací, která byla v roce 2020 přijata jako disertační práce na Fakultě sociálních věd UK, se autorovi podařilo pro takovou změnu perspektivy položit solidní základ.

Ačkoliv je oblast školství a tedy působnosti obou analyzovaných spolků zásadní kategorií v česko-německém konfliktu, autorovi nejde o jejich vyčerpávající komparaci. V popředí jeho zájmu stojí problém, jak oba školní spolky reagovaly na výzvy stále se modernizujícího multinacionálního státu v době počátečního rozvoje občanské společnosti. Ve své analýze se Zvánovec koncentruje na poslední fázi dějin habsburské monarchie. Daří se mu produktivně pospojovat výsledky bádání z české, německé, rakouské i anglickojazyčné historiografie s archivními prameny, které čtenáře zavádějí do obcí v jazykově smíšených oblastech. Problematictější se mi jeví jeho povrchní výhled do období první republiky umístěný před shrnutím. Téma, které je mimo časový rámec vymezený titulem, by si zasloužilo stejně pečlivé zpracování jako ta předcházející. Naopak bych chtěl ocenit bohatý appendix se statistickými daty, vybranými archivními dokumenty, obrazovou a mapovou přílohou.

Určitou výtku bych měl k názvu publikace vzhledem k jejímu obsahovému zaměření, které mnohem jasněji vystihuje podtitul. Ve vlastním titulu zdůrazněný „boj o školu“ vnímám jako čtenář jen latentně. Zvánovec věnuje svou pozornost organizačním strukturám obou veřejných spolků, jejich součinnosti se státními a správními orgány školství, zkoumá vývoj jejich finančního zajištění, žitých ideologických konstruktů a ukotvení v stranickém a politickém spektru doby. V titulu publikace zvýrazněné geografické ukotvení v Čechách musel autor v textu především v případě DSV korigovat, vždyť spolek vznikl 1880 v Innsbrucku s cílem podporovat německé školství před náporom italskojazyčné kultury. Aktivní však byl DSV všude tam, kde šlo o obranu německých škol před jinojazyčnou konkurencí, tedy kromě českých zemí

např. i ve Štýrsku, Korutanech, Vídni nebo Haliči. Podobný rozsah aktivit nemohla ÚMŠ rozvinout, protože jejím cílem bylo budování a údržba českojazyčného vyučování. Její aktivita se tak soustředila na celé české země, Zvánovec tedy musí i v tomto případě překonat geografické hranice Čech a několikrát se dotknout Moravy, Slezska či Vídně. Vždyť právě Morava byla „kolébkou“ spolku (s. 49). Škoda, že specifické problémy jednotlivých českých korunních zemí explicitně neanalyzuje. Především Moravské vyrovnání v roce 1905 by si určitě zasloužilo více syntetizující pozornosti.

Z výše uvedeného je více než zřetelné, že oba školní spolky vycházejí ze stejného ideového světa občanské emancipace, jejíž nedělitelnou součástí je nacionalismus, a aktivizují se ve stejném liberálně nastaveném prostoru, který je pro školní oblast v Předlitavsku zásadní. Avšak přes tyto shody byly jejich konkrétní výchozí podmínky i pozdější strategie aktivit přeci jen rozdílné. ÚMŠ při svém ustanovení na podzim roku 1880 sice kopíruje organizační strukturu na jaře téhož roku vzniklého DSV, ale finančním zajištěním, charakterem personálního obsazení a národně-politickým ukotvením se liší od akademicky orientovaných předáků DSV, kteří se identifikují především s vrstvou vzdělaného měšťanstva (Bildungsbürgertum). Obrana vlastních tradičně daných pozic a hodnot u DSV pak naráží na požadavek zrovnoprávnění ve školství a s tím spojenými emancipačními snahami české společnosti. Soustavnější sledování sociálního složení členské základny obou spolků v poslední fázi monarchie by bylo zajímavým obohacením publikace.

Autor přesvědčivě ukazuje, jak se oba spolky vzájemně neustále pozorovaly a svou činnost upravovaly v ohledu ke konkurenci. Svými aktivitami, ale i způsobem financování se dotýkají nejen veřejného života, ale ovlivňují i soukromý život tehdejších obyvatel. Ti se totiž v „každodenních referendech“ (Renan) museli opakovaně rozhodovat o zdánlivých maličkostech a tím se přímo zapojovali do národního diskursu. Právě v oblasti školství šlo sotva najít třetí a tedy neutrální cestu. I proto se boj o žáka záhy dostal nejen do škol, ale jak ÚMŠ, tak o něco později i DSV rozšířily svou agendu i do oblasti předškolního vzdělávání. Navíc v ideovém podhoubí nacionalismu nejde jen o to, v jakém jazyce žáci začnou, a ve většině případů i absolvují školní socializaci, ale i o to, jaké mýdlo nebo zápalky si koupí a tedy který ze spolků finančně podpoří. Heslo „odnárodnění“ se stává emocionálním heslem, které v boji o vzdělání dokáže velkou většinu obyvatelstva radikalizovat, ale také přimět k oběti. Zajímavý je rozdíl ve strategii: Na německé straně je zdůrazňováno odnárodnění teritoria, v českém případě odnárodnění jednotlivců. Tento rozdíl se pak odráží v podpoře či naopak nedůvěře k statistickým údajům zjišťovaných při sčítání obyvatelstva.

I přes četné shody, analogie a podobnosti však autor dbá ve svých analýzách na detailnější diferenciaci. Signifikantním rozdílem se zdají být otázky náboženské a jejich propojení s nacionálním diskursem. Především otázka tzv. árijského paragrafu zapříčiňuje vnitřní rozpory v rámci liberálně orientovaného DSV. Rozkol vede v konečném efektu jednak ke vzniku konkurenčních, na konfesijním základě deklarovaných německonacionálních školských spolků, ale také ke ztrátám

podporovatelů a tudíž finančním újmám pro DSV. Naopak ÚMŠ, která je vystavěna na podobném liberálním základu jako DSV, se daří integrovat i vyloženě antisemitské kruhy, neboť česká společnost silně vnímá německo-židovskou symbiózu konkurenčního DSV. Rozštěpení sil nastává teprve v roce 1910 založením katolicky orientované Svatováclavské matice školské, jejímž cílem je však spíše rechristianizace vzdělávání než radikální předefinování českého nacionalismu. V národní otázce a vyhrocených nacionalistických bojích o školu proto dostává agilnější ÚMŠ od svého křesťansky orientovaného konkurenta na poli českého školství jednoznačnou podporu. Tento příklad exemplárně ukazuje na ideovou a ideologickou otevřenost ÚMŠ oproti DSV, který zůstává věrný zásadám starorakouskému liberalismu. Ve výsledku se český školní spolek jeví v podmínkách modernizace měšťanské společnosti a její nacionalizace jako úspěšnější.

I když oba spolky se při svém vzniku musely zavázat, že budou „nepolitické“, Zvánovec přesvědčivě dokazuje, že tuto naoktrojovanou zásadu splnit nešlo. Od samého počátku existence byli někteří vysocí funkcionáři obou spolků zároveň důležitými politiky, ať již na komunální, zemské nebo říšské úrovni. Prvním předsedou ÚMŠ byl např. František Ladislav Rieger. A právě v tomto bodě Zvánovec dokazuje další důležitý rozdíl: Zatímco DSV hledal a nacházel oporu především na komunální úrovni, česká ÚMŠ dokázala mnohem více profitovat z nejvyšších politických pater. Zde se tedy autorovi daří zasadit mýtu o „Rakousku jako žaláři národů“ další tvrdý úder. Vztahy mezi politickou sférou a oběma školskými spolky nebyly jen v personální rovině. Právě schopnost integrovat sociální demokraty či naopak konzervativní síly se zdá být vyšší u ÚMŠ. Naopak DSV profituje ze vztahů ke školskému prostředí v Německé říši, především Všeněmeckému spolku. Vyvěšování německé černo-červeno-zlaté trikolóry bych neinterpretoval jen jako vyznání sympatie k velkoněmeckví nebo pangermanismu, jak se o toto propagandisticky snažili funkcionáři ÚMŠ. Taková interpretace se mi zdá, i s ohledem na autorovy závěry, sporná. Spíše bych se přikláněl k tomu, že se jednalo o manifestaci liberálních tradic.

Jako nejvýznamnější výsledek studie se mi jeví následující: Na základě sledování geneze a evoluce obou školních spolků autor otrásá tradovanou a silně zakořeněnou představou o česko-německé dichotomii a tedy dvou paralelních nacionálních hnutích v českých zemích, které se liší jen a pouze jazykem. Takové, i ve vědeckém diskursu často opakované východisko, se mnohdy koncentruje jen a pouze na povrchní obrazy a slova, nedokáže ovšem se smyslem pro detail diferencovat. Zvánovcova studie je právě v tomto kontextu výzvou pro moderní výzkum česko-německých vztahů. Nejprve by mělo být badáno obecné fungování a uspořádání tehdejší společnosti jako celku a následně by měla být věnována pozornost nacionálním třenicím. Ačkoliv si vážím, že kniha vyšla v němčině, obávám se, že kvůli tomu bude utlumena její recepce v českém prostředí. A to je, vzhledem k originálnímu úhlu pohledu a i pozorovatelnému zájmu o školní problematiku, například ve vznikající databázi školních budov (<https://www.skolnibudovy.cz/mapa>), škoda.

Mikuláš Zvánovec: *Der nationale Schulkampf in Böhmen. Schulvereine als Akteure der nationalen Differenzierung (1880-1918)*. Berlin: de Gruyter, 2021, 281 s.

www.ipsl.cz